

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ГУЦУЛА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ (за художньою та епістолярною спадщиною Ю. Федьковича)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (36) 2016

УДК 811.161.2'282(477.8)„18”

Заїць В. Мовна картина світу гуцула другої половини ХІХ століття (за художньою та епістолярною спадщиною Ю. Федьковича); 9 стор.; бібліографічних джерел – 6; мова – українська.

Анотація. Мовна картина світу гуцулів як етнографічної групи українського народу ХІХ століття є фрагментом загальноукраїнської мовної картини світу того періоду, коли народнорозмовна мова була основним джерелом формування нової літературної мови. Юрій Федькович зумів вписати буковинських гуцулів в загальноукраїнський контекст змалювання дійсності.

Мовна картина світу – це результат духовної активності людини, втілений у словесні засоби її мови; це сукупність уявлень про світ, що містяться у значеннях слів і фразеологізмів; це словесні вираження семантики відповідної мови; прагматичні чинники комунікації.

Ключові слова: мовна картина світу, національно-мовна картина світу, соціально-психологічна й менталінгвальна характеристика, гуцули, психотип, етнотип.

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки вивчення мовних картин світу стало одним із пріоритетних напрямків лінгвістики. Науковці виявляють активний інтерес до відображення реального світу у свідомості того чи іншого етносу засобами його мови, що знаходить свою фіксацію насамперед у художніх текстах. С. Єрмоленко зазначає: „Різні мови – це ніби різні вікна, через які кожний народ дивиться на світ і сприймає, ословлює його по-своєму, засвідчуючи таким чином різні типи ментальності” [3, с. 96]. Це „ословлення” – явище динамічне і статичне одночасно, а перевага однієї або другої тенденції у мові залежить від особливостей життя суспільства.

Юрій Апресян стверджує: „Спосіб репрезентації дійсності частково універсальний, частково національно-специфічний, тому носії різних мов можуть бачити світ дещо по-різному, крізь призму своїх мов” [1, с. 39]. Ми ж упевнені, що навіть носії однієї мови можуть бачити світ „по-різному”. Саме це, на нашу думку, довів і Юрій Федькович, який „крізь призму” гуцульського народнорозмовного мовлення показав оригінальність етнокультурного та психолінгвістичного компонентів мовної картини світу буковинця-гуцула другої половини ХІХ століття.

Мовна картина світу буковинських гуцулів ХІХ століття є фрагментом загальноукраїнської мовної картини світу і без її знання неможлива цілісна характеристика ані в діахронії, ані в синхронії. У своїх творах Юрій Федькович зафіксував елементи гуцульської мовної картини світу, проте спадщину письменника досліджували здебільшого літературознавці, які розглядали її під відповідним кутом зору, пропонуючи нові погляди на специфіку стилю письменника. Мова творів, щоправда, теж не залишалася без уваги науковців, та усе ж вона недостатньо досліджена, зокрема такі аспекти внеску письменника в українську культуру і літе-

ратурну мову, як співвідношення загальномовного та локального, загальнолюдського та особистісного, як специфіка рівнів мовної картини світу в ідіостилі Федьковича-письменника і Федьковича-мовця; внесок Юрія Федьковича в соціально-психологічну, менталінгвальну характеристику такої самобутньої етнічної групи українського народу, як гуцули.

Мовознавці звертали увагу лише на окремі аспекти словесної творчості Юрія Федьковича: особливості словотвору і словозміни, ономастики і фразеології, синтаксису і лексичних ресурсів текстів тощо (див. роботи Н. Бабич, М. Вихристюка, Н. Гуйванюк, З. Іваненко, В. Прокопенко, І. Слинська та ін.). Помітний внесок у дослідження мови художньої спадщини Ю. Федьковича зробила О. Криштанович, яка вперше проаналізувала мовленнєву структуру образу автора у творчості письменника. Також одними із найвідоміших дослідників культури і побуту гуцулів були Раймунд Кайндль та Володимир Шухевич, які у своїх монографіях вперше детально і об'єктивно висвітлили самобутнє життя гуцулів Буковини і Галичини. Тому їхні праці є історико-етнографічним тлом нашого дослідження. Для характеристики мовної картини світу гуцула ми використали й працю „Буковина. Загальне краєзнавство”, яка визнана однією з кращих історико-краєзнавчих видань кін. ХІХ – поч. ХХ століття.

Мета дослідження — схарактеризувати етнотип та психотип гуцула за мовною картиною світу, репрезентованою творчістю Юрія Федьковича

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати поняття „мовна картина світу”; узгодити наукові бачення основної одиниці мовної картини світу; описати рівні мовної картини світу та охарактеризувати національно-етнічну картину світу українців-

гуцулів у співвідношенні з загальнонародною; визначити характер співвіднесеності локальної гуцульської картини світу із загальноукраїнською.

У наш час дослідження мовної картини світу є однією з найважливіших проблем когнітивної лінгвістики. Вчені цікавляться теоретичними аспектами розмежування і зближення понять „картина світу” та „мовна картина світу”. Особливої уваги заслуговують наукові роботи А. Белової, О. Городецької, С. Єрмоленко, В. Жайворонка, В. Кононенка, М. Кочергана, Л. Лисиченко, В. Манакіна, В. Сімонок, М. Скаб, Ж. Соколовської та інших.

Сьогодні мовознавча наука не має усталеного погляду на *мовну картину світу*, що пояснюється складністю аналізу, об’ємністю та багатовимірністю поняття. Сучасні дослідники лінгвістичного аспекту картини світу розглядають її як складний ментальний феномен, що пов’язує мову з мисленням, з навколишнім середовищем, з культурно-етнічними реаліями та найскладнішими абстрактними поняттями й категоріями. Зрозуміло, що сприйняття абстрактних понять і категорій залежать від досвіду, освіченості, закоріненості мовця в психологію та культуру народу, від його обізнаності з матеріальною і духовною культурою.

Під *мовною картиною світу*ми розуміємо результат духовної активності народу, втілений у словесні засоби його мови; сукупність уявлень про світ, що фіксуються у значеннях слів і співвідносних зі словом фразеологізмів; вербальне вираження семантики мови; прагматичні чинники комунікації.

Учені ще не визначились остаточно щодо поняттєвої базової одиниці, яка б обслуговувала мовну картину світу. На нашу думку, основною одиницею мовної картини світу треба вважати *слово (лексему)*, тому що саме лексичний рівень мови якнайширше розкриває її. Саме слово реалізує зміст – конкретно-індивідуальний зміст, який виражає та фіксує в свідомості певний елемент реальної та ірреальної дійсності, унаслідок чого цей зміст віддзеркалюється як мовне явище.

Останнім часом увагу науковців більше привертає національна мовна картина світу, оскільки вона дозволяє пізнати специфіку будь-якої мови, а також самотність та ментальність окремого етносу, його уявлення про світ. Кожен народ має свою національно-мовну картину світу, яка характеризує його особливості та відмінності від інших народів. Мовну картину світу певного етносу визначає його спосіб мислення, психологічна сутність та власне світобачення. Складовою частиною національно-мовної картини світу виступають слова-символи, які можуть закріплювати за собою загальнонародське й національно-специфічне сприйняття предметів і явищ навколишньої дійсності. Саме в них яскравіше виявляються особливості національно-мовної картини світу певного етносу.

Деякі мовознавці вважають, що концептуальна і мовна картини світу взаємопов’язані. Проте їх усе ж необхідно розмежовувати, оскільки такі картини світу мають свої відмінності. Мовна картина світу існує у вигляді мовних одиниць (слів (лексем) у різних їхніх змістових та емоційно-експресивних виявах), які відображають сукупність уявлень людини про об’єктивну дійсність, віддзеркалюють реальний та ірреальний стан речей, предметів навколишнього середовища. Концептуальна картина світу – це одиниця ментального простору, яка відображена у вигляді концептів, основним призначенням яких є з’ясування смислів, втілених у різних реаліях. Система мовних одиниць народу утворює його етнічну специфіку.

Як неповторна особистість середини XIX ст. з оригінальним світосприйняттям, Юрій Федькович подав оригінальну мовну картину світу гуцулів в контексті як національної специфіки, так і загальнолюдському. Письменник засобами гуцульського народнорозмовного мовлення, синтезованого ним у напрямку вироблення загальноукраїнської літературної мови, показав оригінальність етнокультурного та психолінгвального компонентів мовної картини світу буковинця-гуцула другої половини XIX ст.

Предметний, емоційний, морально-етичний та інтелектуальний світ українця-гуцула як етнотипу та психотипу у творчості Юрія Федьковича – це реальна картина життя цієї етнографічної групи української нації. У розумінні Юрія Федьковича тільки народ є носієм морально-етичних норм, які виявляються у повсякденному житті. Письменник надзвичайно майстерно описує побутове, емоційне, морально-етичне та інтелектуальне життя гуцулів своєї епохи, використовуючи мовні засоби, які „виписали” локальну мовну картину як фрагмент загальнонародної мовної картини в часи, коли літературна мова ще тільки формувалась в умовах неусталеності норм і функцій, суперечностей між потребами і можливостями, між традицією і новаторством.

Мовна картина світу буковинського гуцула другої половини XIX ст. за текстами Юрія Федьковича є справді суб’єктивною картиною реального світу, що підтверджує зіставлення з науково-етнографічними описами цієї гілки українського народу, виконаними у цей же історичний проміжок часу Р. Кайндлем та В. Шухевичем. Згадані дослідники бачили переважно конкретні об’єкти своїх спостережень, а Юрій Федькович типізував та узагальнював у художніх образах те, що було характерним для всіх його земляків, образи яких він прагнув увести в загальноукраїнський літературний обшир.

Предметний, емоційний, морально-етичний та інтелектуальний аспекти мовної картини світу українця-гуцула другої половини XIX ст. мовою творів Юрія Федьковича такі ж актуальні для історії української культури, як і вся його художня спадщина. Ці аспекти дослідження творчості „буковинського Соловія” презентують не лише побу-

тові, соціальні, політичні ситуації, у яких жили автор і його герої, а й моральний та духовний світи, які ці ситуації і самих людей формували. Славетний митець Буковини зумів гармонійно поєднати категорії морально-філософського плану в їх народному розумінні з естетико-психологічними категоріями, які читач може розглянути лише у взаємозв'язку з психологією гуцульської душі.

Сформована Юрієм Федьковичем локальна етнічна мовна сфера є складником загальноукраїнської мовної сфери, тобто художня творчість письменника, як і його особиста мовленнєва практика, розбудовували семантичні, естетичні та лінгвопсихологічні ресурси української літературної мови середини XIX століття в умовах, коли з геопсихічними обставинами життя вступали у суперечність соціальні й політичні, коли природні потреби різнобічного самовираження ще не мали належно вироблених мовних ресурсів і змушували митця універсалізувати для цієї функції результати власного способу мислення, власного світовідчуття, що було завжди національно-специфічним, українським в умовах німецькомовного офіційного оточення в Буковині XIX – початку XX століття. Письменник зумів поєднати традиції і новаторські тенденції у розвитку української мови і вписати буковинських гуцулів в загальноукраїнський контекст змалювання реальної дійсності.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку

1. Мовна картина світу – це результат духовної активності людини, втілений у словесні засоби її мови; це сукупність уявлень про світ, що містяться у значеннях слів і фразеологізмів; це словесні вираження семантики відповідної мови; прагматичні чинники комунікації.

2. Мовна картина світу є одночасно і стабільною (кожна національна мова впродовж свого історичного розвитку виробила необхідні засоби для називання об'єктів навколишньої дійсності і свого ставлення до них), і змінною (поява нових реалій і абстрактних понять вимагає нових іменувань).

3. Основною одиницею мовної картини світу є *слово (лексема)*, яке реалізує смисли в контексті; слова ж укладаються в семантичні поля, сегментами яких є лексико-семантичні групи. Словесне іменування є смисловим двійником дій-

сності, її інтерпретатором і регулятором, упорядником і реформатором; слово – засіб пізнання і водночас акт думки.

4. Оскільки ключовою для побудови мовної картини світу була з першопочатків та є й нині людина, то вивчення такої картини певного часового відтинку неможливе без носіїв і дослідників мови відповідної епохи, а отже, й мови художніх творів, написаних таким носієм і художником слова (у нашому дослідженні – Юрієм Федьковичем).

5. Досліджена мовна картина світу гуцулів як етнографічної групи українського народу XIX ст. є фрагментом загальноукраїнської мовної картини світу того періоду, коли народнорозмовна мова (ідіолект гуцулів, Гуцулії) була основним джерелом формування нової літературної мови. Юрій Федькович зумів поєднати традиції і новаторські тенденції у розвитку художнього стилю української мови і вписати буковинських гуцулів у загальноукраїнський контекст змалювання дійсності, що мала і має регіональні особливості.

6. Мовна картина світу гуцула – це не схема сприйняття дійсності певного часового відтинку цією етнічною групою, а вказівник для пошуку в цій дійсності того фрагмента, який був для гуцулів життєво важливим і в якому вони могли себе найповніше реалізувати, виявити свій національний спосіб бачення світу, котрий формував та детермінував їхній національний характер.

Юрій Федькович своєю письменницькою і багатогранною суспільною діяльністю забезпечив українській літературній мові середини – другої половини XIX століття територіальну багатовекторність, яка, проте, засвідчувала єдність української нації за її етно-психологічними, етико-естетичними, предметно-понятійними складниками національної мовної картини світу, формованої з індивідуально-авторських та загальнонародних концептуальних смислів, утілених у різних реальних та ірреальних поняттях.

Тема має значну перспективу – є необхідність описати вже зібрані й систематизовані лексико-семантичні групи, що презентують мовну картину світу гуцулів, як-от: фауноніми, антропоніми, топоніми, назви знарядь праці і види господарської та іншої діяльності, які, за попередніми спостереженнями, є нечисленними.

Література

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 38–42.
2. Буковина. Загальне краєзнавство. – Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde ; [перекладзім. Ф. С. Андрійця, А. Т. Квасецького]. – Чернівці : Зелена Буковина, 2004. – 488 с. – (Історична бібліотека „Зеленої Буковини”).
3. Єрмоленко С.Я. Мінливість кількості мовної картини світу / С.Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 2009. – № 3–4. – С. 94–103.
4. Кайндль Р.-Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази : монографія / Р.-Ф. Кайндль ; [перекл. з нім. З. Ф. Пенюк]. – Чернівці : Молодий буковинець, 2000. – 208 с.

5. Федькович Ю. Твори : у 2-х томах / Юрій Федькович / [упоряд. передм. і приміт. М. Нечиталюка]. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 1. : Поезії. – 1984. – 462 с. ; – Т. 2. : Повісті, оповідання, казки, драматичні твори, листи. – 1984. – 426 с.
6. Шухевич В.О. Гуцульщина. Перша і друга частини. Репринтне видання / Проф. Володимир Шухевич. – Верховина : Гуцульщина, 1997. – 352 с.

Вероніка Заїц

ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА ГУЦУЛА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

(по художественному и эпистолярному наследию Юрия Федьковича)

Аннотация. Языковая картина мира гуцулов как этнографической группы украинского народа XIX века является фрагментом общеукраинской языковой картины мира того периода, когда народноязыковая речь была основным источником формирования нового литературного языка. Юрий Федькович сумел вписать буковинских гуцулов в общеукраинский контекст изображения действительности.

Языковая картина мира – это результат духовной активности человека, воплощенный в словесные средства ее языка; это совокупность представлений о мире, которые содержатся в значениях слов и фразеологизмов; это словесные выражения семантики языка; прагматические единицы коммуникации.

Ключевые слова: языковая картина мира, национально-языковая картина мира, социально-психологическая и мента-лингвальная характеристика, гуцулы, психотип, этнотип.

Veronika Zaits

LANGUAGE WORLDVIEW OF HUTSUL

IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

(based on Yu. Fedkovych's artistic and epistolary heritage)

Summary. Language picture of the world of Hutsuls as ethnographic group of the Ukrainian people of the nineteenth century is a fragment of the all-Ukrainian linguistic picture of the world of the period when national spoken language was the main source of the formation of new literary language. Yuri Fedkovych succeeded in incorporating Bukovyna's Hutsuls in the all-Ukrainian context of the image of reality.

Language picture of the world is the result of an individual's spiritual activity, embodied in the verbal means of the language; it is set of ideas about the world, that are contained in the meanings of words and set phrases; it is the verbal expressions of the corresponding language semantics; pragmatic factors of communication.

Key words: language picture of the world, national and language picture of the world, socio-psychological and mental and lingual characteristics, Hutsuls, psychotype, ethnotype.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2016 р.

© *Заїць Вероніка Григорівна* – кандидат філологічних наук, викладач коледжу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.